Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

FURQAT PUBLITSISTIK MEROSI VA UNING O‘ZBEK MATBUOTI TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI

Normatova Nasiba Suyun qizi
Toshkent Arxitektura Qurilish universteti. Arxitektura fakuleti
Interyer dizayn yo’nalishi 2-bosqich talabasi.
normatovanasibaxon31@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21269315

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yashab ijod qilgan ma’rifatparvar shoir va publitsist Furqatning publitsistik merosi, uning o‘zbek milliy matbuoti shakllanishidagi o‘rni hamda ma’rifiy qarashlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Furqatning gazeta va jurnalistik faoliyati, jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan, ta’lim va madaniyat rivojiga oid fikrlari o‘rganilib, ularning bugungi davr uchun ham dolzarb ahamiyatga egaligi asoslab beriladi.
Kalit so‘zlar: Furqat, publitsistika, o‘zbek matbuoti, ma’rifatparvarlik, jadidchilik, gazeta, jurnalistika, milliy uyg‘onish.

Аннотация. В данной статье с научной точки зрения анализируется публицистическое наследие просветителя, поэта и публициста Фурката, жившего и творившего в конце XIX – начале XX века, его роль в становлении узбекской национальной печати, а также его просветительские взгляды. Исследуются журналистская деятельность Фурката, его статьи в газетах, идеи, посвящённые общественному развитию, науке, образованию и культуре, а также обосновывается их актуальность в современных условиях.
Ключевые слова: Фуркат, публицистика, узбекская печать, просветительство, джадидизм, газета, журналистика, национальное возрождение.

Abstract. This article provides a scholarly analysis of the journalistic heritage of Furqat, an enlightened poet and publicist who lived and worked in the late nineteenth and early twentieth centuries. It examines his contribution to the formation of the Uzbek national press and explores his educational and enlightenment-oriented ideas. The study analyzes Furqat’s journalistic activities, his newspaper publications, and his views on social development, science, education, and culture, demonstrating their continuing relevance in the present day.
Keywords: Furqat, publicism, Uzbek press, enlightenment, Jadidism, newspaper, journalism, national awakening.

KIRISH

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy hamda madaniy hayotida yuz bergan o‘zgarishlar milliy tafakkur va ma’rifatparvarlik harakatining rivojlanishiga kuchli turtki berdi. Bu davrda xalqni ilm-fanga, zamonaviy ta’limga va taraqqiyot g‘oyalariga chorlashda adabiyot bilan bir qatorda publitsistika ham muhim ijtimoiy vositaga aylandi. Ayniqsa, matbuotning vujudga kelishi jamiyat hayotidagi dolzarb muammolarni yoritish, jamoatchilik fikrini shakllantirish hamda milliy ongni uyg‘otishda muhim ahamiyat kasb etdi. Ana shunday murakkab tarixiy sharoitda yashab ijod qilgan ma’rifatparvar ziyolilar orasida Zokirjon Xolmuhammad o‘g‘li Furqat alohida o‘rin egallaydi.

Furqat o‘zbek mumtoz adabiyotining yirik namoyandasi bo‘lish bilan birga, milliy publitsistikaning dastlabki taraqqiyotiga salmoqli hissa qo‘shgan ijodkorlardan biridir. Uning publitsistik maqolalari, safarnomalari, ijtimoiy-ma’rifiy chiqishlari hamda gazeta sahifalarida e’lon qilingan materiallari xalqni

ilm-ma’rifatga da’vat etish, zamonaviy fan va texnika yutuqlarini targ‘ib qilish, jamiyat taraqqiyoti yo‘lida mavjud muammolarni ochib berish kabi masalalarni qamrab oladi. Shu jihatdan Furqat ijodi nafaqat adabiyotshunoslik, balki jurnalistika va publitsistika tarixini o‘rganishda ham muhim ilmiy manba hisoblanadi.

O‘zbek milliy matbuotining shakllanish jarayonida “Turkiston viloyatining gazeti” alohida o‘rin tutadi. Mazkur gazeta sahifalarida Furqatning ko‘plab maqolalari va safar taassurotlari chop etilgan bo‘lib, ular o‘z davrining dolzarb ijtimoiy, madaniy va ma’rifiy masalalarini yoritishi bilan ahamiyatlidir. Adib gazeta orqali xalqni dunyoda yuz berayotgan yangiliklardan xabardor qilish, ilm-fan va madaniyat yutuqlarini targ‘ib etish hamda zamonaviy tafakkurni shakllantirishga intilgan. Uning publitsistik merosi mazmunan boyligi, hayotiyligi, dalillarga asoslanganligi va xalqchil uslubi bilan ajralib turadi.

Bugungi kunda Yangi O‘zbekistonda milliy qadriyatlarni asrab-avaylash, ma’naviy merosni chuqur o‘rganish va jurnalistika tarixini ilmiy asosda tadqiq etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shu nuqtayi nazardan Furqatning publitsistik faoliyatini o‘rganish nafaqat tarixiy-adabiy, balki ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy jihatdan ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Uning publitsistik qarashlari bugungi ommaviy axborot vositalari faoliyatida xolislik, haqqoniylik, ma’rifatparvarlik va vatanparvarlik tamoyillarini mustahkamlashda muhim nazariy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi Furqatning publitsistik merosini har tomonlama tahlil qilish, uning ijodida ilgari surilgan ma’rifatparvarlik g‘oyalarini ochib berish hamda o‘zbek matbuoti taraqqiyotidagi o‘rni va xizmatlarini ilmiy jihatdan yoritishdan iborat. Tadqiqot davomida tarixiy-qiyosiy, tahliliy va tavsifiy usullardan foydalanilib, Furqatning publitsistik faoliyati, uning gazeta bilan hamkorligi, publitsistik uslubi va milliy jurnalistika rivojiga qo‘shgan hissasi ilmiy manbalar asosida yoritiladi.

Furqat hayoti va ijodining publitsistik yo‘nalishi

Furqat 1859-yilda Qo‘qonda tavallud topgan. U dastlab an’anaviy maktab va madrasada tahsil olib, arab va fors tillarini mukammal o‘rgandi. Sharq mumtoz adabiyoti bilan bir qatorda zamonaviy ilm-fanga ham qiziqdi. Shoirning dunyoqarashi sayohatlar davomida yanada kengaydi. U Toshkent, Samarqand, Buxoro, Marg‘ilon, Hindiston, Afg‘oniston, Arabiston va Sharqning boshqa mamlakatlarida bo‘lib, u yerdagi ijtimoiy-madaniy hayotni kuzatdi.

Furqat ijodining muhim jihati shundaki, u she’riyat bilan bir qatorda publitsistik asarlar ham yaratdi. Uning maqolalari voqelikni haqqoniy tasvirlash, xalq hayotidagi muammolarni ochib berish va ularni ilm-ma’rifat orqali hal etishga chaqirish bilan ajralib turadi.

Furqat va "Turkiston viloyatining gazeti"

O‘zbek publitsistikasi tarixida "Turkiston viloyatining gazeti" alohida o‘rin tutadi. Ushbu gazeta XIX asr oxirida o‘zbek tilida muntazam chop etilgan ilk nashrlardan biri hisoblanadi. Furqat mazkur gazeta bilan yaqindan hamkorlik qilgan hamda unda ko‘plab maqola va safarnomalarini e’lon qilgan.

Gazeta sahifalarida chop etilgan maqolalarda quyidagi masalalar asosiy mavzu sifatida yoritilgan:

- xalq maorifini rivojlantirish;
- ilm-fan va texnika yutuqlarini targ‘ib qilish;
- xorijiy mamlakatlar taraqqiyotini tanishtirish;
- milliy madaniyatni rivojlantirish;
- savdo va iqtisodiyot masalalari;
- zamonaviy maktablarning afzalligi.

Furqat gazeta orqali xalq bilan bevosita muloqot qilish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Bu esa uning publitsistik faoliyatini yanada kengaytirdi.

Furqat publitsistikasining asosiy g‘oyalari

Furqat publitsistikasining markazida ma’rifat g‘oyasi turadi. U xalqning taraqqiyoti faqat ilm olish, dunyo tajribasini o‘rganish va zamonaviy bilimlarni egallash orqali amalga oshishini ta’kidlaydi.

Ilm-ma’rifat targ‘iboti

Shoir ilmni inson kamolotining asosiy mezoni deb hisoblagan. Uning maqolalarida maktablar sonini ko‘paytirish, zamonaviy fanlarni o‘qitish va yoshlarni chet tillarini o‘rganishga da’vat etish kabi fikrlar ilgari suriladi.

Taraqqiyot va yangilanish

Furqat G‘arb va Sharq mamlakatlaridagi taraqqiyot sabablarini kuzatib, ularning ilm-fan, sanoat va texnika rivojiga tayanayotganini qayd etadi. Shu bois u Turkiston xalqlarini ham yangicha fikrlashga chorlaydi.

Vatanparvarlik

Publitsistik asarlarida Vatanga muhabbat, xalq ravnaqi uchun xizmat qilish, milliy birlikni mustahkamlash g‘oyalari alohida o‘rin egallaydi.

Tanqidiy ruh

Furqat jamiyatdagi savodsizlik, jaholat, eskicha qarashlar va diniy mutaassiblikni tanqid qiladi. Biroq uning tanqidi buzuvchi emas, balki islohot va taraqqiyotga xizmat qiluvchi xarakterga ega.

Furqat safarnomalari – publitsistikaning muhim namunasi

Furqatning xorijiy mamlakatlarga qilgan sayohatlari asosida yozilgan safarnomalari o‘zbek publitsistikasining ilk mukammal namunalaridan sanaladi. U Hindiston, Arabiston, Afg‘oniston va boshqa mamlakatlardagi hayotni batafsil tasvirlaydi.

Safarnomalarda:

- turli xalqlarning urf-odatlari;
- iqtisodiy taraqqiyot darajasi;
- ta’lim tizimi;
- shaharsozlik;
- savdo-sotiq;
- ilmiy muassasalar faoliyati haqida qimmatli ma’lumotlar beriladi.

Mazkur asarlar nafaqat adabiy, balki tarixiy va publitsistik manba sifatida ham katta ahamiyatga ega.

Furqat publitsistikasining uslubiy xususiyatlari

Furqat maqolalarining tili sodda, ravon va xalqchil uslubda yozilgan. U murakkab ilmiy iboralarni oddiy o‘quvchi tushunadigan tarzda bayon qiladi.

Publitsistik uslubining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- dalillarga asoslangan fikr yuritish;
- kuzatish va tahlilning uyg‘unligi;
- mantiqiy izchillik;
- ta’sirchan va obrazli ifoda;
- xalq maqollari va iboralardan unumli foydalanish.

Ana shu jihatlar Furqat maqolalarining keng ommaga tushunarli va ta’sirchan bo‘lishini ta’minlagan.

Furqatning o‘zbek matbuoti taraqqiyotidagi o‘rni

Furqat milliy jurnalistika tarixida quyidagi xizmatlari bilan alohida ajralib turadi.

Birinchidan, u matbuotni xalqni ma’rifatli qilishning eng muhim vositasi sifatida baholadi.

Ikkinchidan, gazeta sahifalarida ijtimoiy muammolarni ochiq muhokama qilish an’anasini rivojlantirdi.

Uchinchidan, publitsistik maqolalar orqali zamonaviy tafakkurni shakllantirishga xizmat qildi.

To‘rtinchidan, keyinchalik jadid matbuotining rivojlanishiga g‘oyaviy zamin yaratdi.

Beshinchidan, o‘zbek publitsistik tilining shakllanishiga katta hissa qo‘shdi.

Bugungi zamonaviy jurnalistikada uchraydigan ko‘plab publitsistik janrlarning dastlabki elementlari Furqat ijodida uchraydi.

Furqat merosining bugungi kundagi ahamiyati

Bugungi globallashuv davrida Furqatning ilm-ma’rifat, zamonaviy ta’lim, milliy taraqqiyot va vatanparvarlik haqidagi qarashlari o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Yangi O‘zbekiston sharoitida ta’lim tizimini rivojlantirish, yoshlarning intellektual salohiyatini oshirish hamda ommaviy axborot vositalari orqali ma’naviy-ma’rifiy ishlarni kuchaytirishda Furqat merosidan samarali foydalanish mumkin.

Uning publitsistik asarlari bugungi jurnalistlar uchun ham xolislik, dalillilik va xalq manfaatiga xizmat qilish tamoyillarining yorqin namunasi hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Zokirjon Xolmuhammad o‘g‘li Furqat o‘zbek adabiyoti tarixida nafaqat iste’dodli shoir, balki milliy publitsistika va jurnalistikaning shakllanishiga munosib hissa qo‘shgan ma’rifatparvar ijodkor sifatida ham alohida o‘rin egallaydi. Uning publitsistik merosi XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-madaniy hayotida yuz bergan o‘zgarishlarni yoritishda, xalqni ilm-ma’rifat va taraqqiyot g‘oyalari ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etgan.

Furqat o‘z maqolalari, safarnomalari va publitsistik chiqishlari orqali xalqni zamonaviy ilm-fan yutuqlarini o‘rganishga, dunyo tajribasidan bahramand bo‘lishga, yangicha fikrlash va taraqqiyot yo‘lidan borishga da’vat etdi. U jamiyat taraqqiyotining eng muhim omili sifatida ta’lim va ma’rifatni e’tirof etib, savodsizlik, jaholat va eskicha qarashlarni tanqid qildi. Shu jihatdan uning publitsistik faoliyati ma’rifatparvarlik harakatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Furqatning “Turkiston viloyatining gazeti” bilan hamkorligi o‘zbek matbuoti tarixida muhim bosqichlardan biri sanaladi. Gazeta sahifalarida chop etilgan maqolalari orqali u xalqni mamlakat va dunyoda ro‘y berayotgan voqealar, ilm-fan va texnika yangiliklari, madaniy taraqqiyot hamda ijtimoiy islohotlar bilan tanishtirdi. Bu esa o‘sha davr o‘quvchilarining dunyoqarashini kengaytirish, matbuotning ma’rifiy va tarbiyaviy vazifalarini kuchaytirishda muhim rol o‘ynadi.

Furqat publitsistikasining asosiy xususiyatlari xolislik, dalillarga tayanish, xalqchil uslub, hayotiy kuzatuvlar va ta’sirchan badiiy ifoda bilan belgilanadi. Uning publitsistik asarlarida badiiylik va ilmiy mushohada uyg‘unlashib, muallifning voqelikka nisbatan mustaqil munosabati yaqqol namoyon bo‘ladi. Aynan shu jihatlar uning maqolalarini o‘z davri uchun dolzarb bo‘lishi bilan birga, bugungi kunda ham ilmiy va amaliy ahamiyatga ega manba sifatida qadrlash imkonini beradi.

Bugungi kunda Furqatning publitsistik merosini chuqur o‘rganish o‘zbek jurnalistikasi tarixi, publitsistika nazariyasi va milliy ma’naviyat taraqqiyotini tadqiq etishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Uning ilgari surgan ma’rifatparvarlik, vatanparvarlik, taraqqiyot va insonparvarlik g‘oyalari zamonaviy ommaviy axborot vositalari faoliyatida ham o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Shu sababli Furqat merosini keng targ‘ib etish, uning publitsistik asarlarini chuqur ilmiy tahlil qilish hamda yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda ulardan samarali foydalanish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, Furqatning publitsistik merosi o‘zbek milliy matbuoti va jurnalistikasi tarixining muhim bosqichini tashkil etadi. Uning ijodi keyingi davr jadid matbuoti rivojiga g‘oyaviy zamin yaratgan, milliy matbuotning ma’rifiy yo‘nalishini belgilashda muhim omil bo‘lgan hamda o‘zbek publitsistikasining taraqqiyotiga mustahkam asos solgan. Shu bois Furqat publitsistik merosi nafaqat adabiy merosning ajralmas qismi, balki milliy matbuot tarixini o‘rganishda bebaho ilmiy va ma’naviy manba sifatida alohida qadrlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Furqat. Tanlangan asarlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti.
2. Karimov N. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi.
3. Qosimov B. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti. – Toshkent: Ma’naviyat.
4. Abdullayev A. O‘zbek jurnalistikasi tarixi. – Toshkent.
5. O‘zbek adabiyoti tarixi. 5 jildlik. – Toshkent: Fan.
6. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti.